

Олена УВАРОВА
(Одеса, Україна)

**Висвітлення історії
грецької громади Одеси
на тлі Східної кризи 1820-х рр.
в документах Державного архіву
Одеської області**

Етнічна група греків в дореволюційній Одесі була доволі численною, грала помітну роль в економічному, соціальному і культурному житті міста. Історично склалося так, що Одеса стала одним із центрів грецької імміграції на Південь України, осередком грецької діаспори, містом, з якого почалося втілення довгоочікуваної мрії про боротьбу греків за незалежність.

В даній роботі розглядаються вплив міжнародної ситуації в умовах Східної кризи 20-х рр. XIX ст. на становище одеської грецької громади і участь місцевих греків у загальноєвропейських подіях. Ці питання пов'язані з такими актуальними темами, як розвиток одеської грецької громади у 20-х рр. XIX ст., історія благодійності, історія етнічних діаспор на теренах України, взагалі ж – зовнішньої та внутрішньої політики Російської імперії, а саме – «політики покровительства» християнським підданам Османської імперії та переселенської політики.

Російсько-грецькі відносини є частиною загального політичного курсу Росії на Балканах, відмінною рисою якого була тривала і наполеглива підтримка балканських народів на противагу османському пануванню. Після Кючук-Кайнарджийської мирної угоди 1774 р. характерним проявом міжнародної діяльності Російської імперії стає «політика покровительства», яка полягала у заснуванні російських консульств на Балканах, наданні пільг грецькому судноплавству, захисті балканських християнських народів перед урядом Османської імперії за допомогою положень двосторонніх угод та шляхом переговорів з провідними європейськими країнами, у запрошеннях, пільгах балканським жителям при переселенні на слабозаселені російські землі, сприянні їхньому всеосяжному включенню в суспільне й економічне життя.

Вивчення історії грецької громади Одеси потребує детального аналізу подій, що відбувалися в Європі та Росії, оскільки політичні зміни та економічна ситуація мали значний вплив на характер імміграційних процесів та становище переселенців. Балканська політика Росії завжди була в полі зору багатьох вчених, які ґрунтовно і всебічно простежили всі складові Східного питання у зовнішній політиці Росії [5, 13, 17]. Увагу істориків привертала й історія заселення Півдня України. Іноземним переселенцям, зокрема грекам, присвячено чимало монографій, статей, нарисів [1, 2, 14, 15, 16]. Мета даного дослідження – об'єднати ці дві тематики і розглянути їх на базі документів, що зберігаються в Державному архіві Одеської області.

Активна діяльність одеських греків у загальному розвитку міста простежується доволі чітко. Економічна сила, активна культурна та суспільно-політична діяльність обумовили високі соціальні позиції одеської грецької громади. Це пояснює наявність у Державному архіві Одеської області, так би мовити, “грецьких” та “іноземних” фондів, за документами яких яскраво та насичено відтворюється історія міста та етносів, які його заселяли, історія іноземних колоній краю, наприклад, Піклувальний Комітет про іноземних поселенців Південного краю Росії (ф.6), Одеська контора іноземних поселенців (ф.252), Грецьке благодійне товариство (ф.765) та ін. У даному дослідженні міської грецької громади використано матеріали фондів: Управління Новоросійського і Бессарабського генерал-губернатора (ф.1), Канцелярія Одеського градоначальника (ф.2), Одеська міська дума (ф.4), Архів Інглезі (ф.268).

Серед численних грецьких громад одеська виділялася не тільки своїм добробутом, основу якого створила діяльна участь місцевих греків у торгівлі і судноплаванні Росії на Чорному морі, а й значною національно-патріотичною активністю. У 1814 р. грецькими патріотами була створена в Одесі таємна організація “Філікі Етерія” (“Дружне товариство”), що поставила своїм завданням підготовку збройного повстання проти османського ярма, під яким греки перебували з середини XV ст. Створення “Філікі Етерії” стало вихідним пунктом національно-визвольного руху, який через сім років переріс у національно-визвольну Грецьку революцію 1821–1829 рр. Остання ж, в свою чергу, спричинила так звану Східну кризу 1820-х рр., під якою розуміється перебіг подій у міжнародному житті Європи цього часу в межах Східного питання.

Грецька революція розпочалася у 1821 р. з повстання в Дунайських князівствах під керівництвом відомого грецького патріота-етеріста, генерала російської армії, князя О. Іпсиланти. Повстання, хоч і закінчилося

поразкою, не було безрезультатним: воно сприяло вибуху національно-визвольної боротьби в районах континентальної Греції та островів.

Заклик О. Іпсиланті взяти участь у боротьбі за звільнення Греції значно вплинув на одеських греків, викликав піднесення їхніх національних почуттів; багато з них вирушили до ополчення [6, арк.2 зв.]. Незадовго до цих подій велика кількість греків, турецьких підданих, звернулися до херсонського військового губернатора О.Ф. Ланжерона за паспортами для виїзду в Молдавію під приводом ведення торговельних справ [3, с.131]. Побачивши, що кількість від'їжджаючих стрімко зростає, і довідавшись про повстання, О.Ф. Ланжерон продовжив видавати в невеликій кількості паспорти грекам, окрім тих, які були російськими підданими, і зовсім припинив видавати їх (ще до одержання офіційної заборони), коли прочитав занадто ліберальний, на його думку, і навіть здатний підбурювати до рішучих дій маніфест князя О. Іпсиланті [3, с.132].

У листі до О.Ф. Ланжерона від 15 (27) березня 1821 р. керуючий Міністерством внутрішніх справ В.П. Кочубей запропонував йому негайно припинити видачу паспортів, за якими можуть звернутися одеські греки для виїзду за кордон [3, с.69]. О.Ф. Ланжерон наказав одеському градоначальнику М.Я. Трегубову заборонити видачу паспортів у Бессарабію, Молдавію і Валахію як для сухопутних, так і морських пересувальників [6, арк.7]. Інспектору одеського карантину С. Персіяні взагалі було найсуворіше наказано “всех тех греков и других наций людей”, котрі отримали вже паспорти за підписом градоначальника і мають відплисти до Ізмаїлу та інших місць Бессарабської області, а також до Молдавії і Валахії, зняти з суден, а паспорти доставити графу О.Ф. Ланжерону, а в подальшому осіб, які мали б намір прямувати до означених місць, з порту не випускати, паспорти їхні відбирати і також доставляти графу [6, арк.7 зв.-8]. Наприкінці травня того ж року губернатор дозволив градоначальнику видавати паспорти в Бессарабську область всім, хто мав там торговельні інтереси, але виключаючи греків, чиї б піддані вони не були [6, арк.36]. На думку влади, такі заходи мали запобігти зростанню кількості “обурених”, та підтвердити непричетність Росії до грецьких подій.

На початку квітня 1821 р. статс-секретар Міністерства іноземних справ К.В. Нессельроде направив О.Ф. Ланжерону розпорядження про веління імператора встановити нагляд над членами революційної організації. К.В. Нессельроде вказував, що ця міра необхідна для забезпечення спокою в південних провінціях Росії, і підкреслював, що

будь-яка дія, що може викликати сварку або війну з Туреччиною, не в інтересах російського імператора [3, с.640].

Наприкінці квітня 1821 р. настрої одеських греків був цілком спокійний. Вони шукали способів допомоги повсталим, тому губернатор заборонив одеському поштмейстеру приймати гроші для пересилання в Бессарабію, а градоначальнику повідомив про необхідність розпорядитися, щоб через карантин також не вивозили гроші на судах, шкіпера яких стверджували, що нібито йдуть по Дунаю у справах комерції [6, арк. 28 зв.-29].

Міжнародний резонанс викликало вбивство за наказом османського уряду у квітні 1821 р. Константинопольського Патріарха Григорія V. Тіло Патріарха було кинуте в море і випадково знайдене моряками іонічного комерційного судна “Св. Спиридон” під англійським прапором, що готувалося відплисти до Одеси [6, арк.13-14]. Після необхідного листування адміністрації міста та краю з урядом, за велінням імператора, Патріарха Григорія V було поховано в Одеській грецькій церкві [6, арк.21-23; 9, арк.123-124 зв.]. Поширені чутки про несподіване перевезення тіла Патріарха до Одеси та про надання йому тут останньої шанси сильно розлютили Порту.

З початком війни тисячі біженців змушені були шукати порятунку в межах сусідніх держав. Рескриптом від 31 березня (12 квітня) 1821 р. імператор наказував своєму посланцю в Стамбулі Г.О. Строганову дотримуватися лінії поведінки, яка засвідчувала б, що його принципи ніколи не дозволять підтримувати повстання; але з іншого боку, щоб жертви подій, зв’язані узами єдиної віри, знаходили у посланця розуміння [3, с.94]. Велика частина грецьких біженців опинилася в Одесі. Тільки з 10 (22) березня по 18 (30) червня 1821 р. до міста прибуло 836 константинопольських греків. Загалом у червні 1821 р. кількість греків в Одесі за офіційними даними сягала майже 4 тис. чол. [18, арк.8].

Більшість біженців були мешканцями Константинополя, решта – з інших прибережних місць. На їхні потреби уряд асигнував 150 тис. руб. [6а, арк. 17, 105, 133, 168.]. Для розподілу коштів 20 червня (2 липня) 1821 р. в Одесі було засновано тимчасовий (проіснував до жовтня 1821 р.) Комітет для допомоги константинопольським грекам, що прибули в Одесу [6а, арк.17-19 зв.]. За розісланим по імперії зверненням уряду про збір коштів для постраждалих до кінця 1822 р. було зібрано майже 1 млн. руб. [18, арк.7-17; 6б, арк.2, 13, 24-173 зв.]. З метою правильного розподілу допомоги восени 1821 р. були створені Одеська і Кишинівська грецькі допоміжні комісії [7, 8]. Справі допомоги

біженцям уряд надав християнсько-філантропічного характеру, щоб не викликати підозри членів Священного союзу в підтримці Росією грецького повстання. Одеська комісія проіснувала до червня 1831 р. Вона не тільки видавала грошову допомогу і пенсії, але й допомагала знайти роботу, вирішувала інші організаційні питання.

4 (16) серпня 1821 р. одеські греки відкрили нову сторінку в історії етеристського руху. У цей день на зборах 76 представників грецької громади і біженців з Османської імперії було прийняте рішення про створення Грецького філантропічного товариства [66, арк.17-18]. Узгоджуючи свої дії з Одеською грецькою допоміжною комісією, товариство почало надавати матеріальну допомогу грецьким біженцям – жертвам турецьких репресій. Доповідаючи про товариство урядові, О.Ф. Ланжерон припускав, що воно приносить користь грецьким біженцям і є необхідним хоча б у цей період. Але вказував на те, що у випадку переговорів з Портою існування подібного товариства в Росії може стати перешкодою для досягнення врегулювання з Туреччиною [3, с.683-684]. Побачивши в ньому політичну організацію, Олександр I поспішив його закрити. Товариство проіснувало лише п'ять місяців. Воно прагнуло забезпечити не тільки матеріальну, але і політичну підтримку грецької справи. Царський уряд же намагався стримати патріотичний ентузіазм одеських греків і направити його в русло добродійності стосовно співвітчизників, що прибували в Одесу у великій кількості.

Грецькі патріоти використали й ще один благодійний акт. У 1822 р. серед усього населення Росії було проведено збір грошей з метою викупу полонених греків – жителів о. Хіос, Кассандри і Сидонії [11, арк.3]. Організація збору пожертвувань і викуп полонених були покладені на спеціально створений у Кишиневі комітет. Відділення цього комітету було відкрито і в Одесі. Грецькі патріоти Одеси використовували канал зв'язку з Грецією, що опинився в їхньому розпорядженні, для пересилання туди коштів, необхідних для озброєння повстанської армії. Довідавшись про це, Олександр I припинив цю нелегальну діяльність: замість кишинівського архієпископа Дмитрія головою вищеназваного комітету був призначений новоросійський генерал-губернатор М.С. Воронцов, який став шукати надійних шляхів пересилання грошей. З призначенням М.С. Воронцова посилювався нагляд над видачею паспортів грекам для виїзду за кордон [12, арк.1а]. Зазначимо, що у 1830 р. було створено ще один орган для допомоги біженцям – Піклувальну комісію над румелійськими переселенцями, що пропрацювала рік [10].

Багато греків-переселенців брали участь у національно-патріотичній діяльності. Закінчення війни, яка дала грекам свій національний дім, поклало кінець масовій еміграції з Греції в Російську імперію.

Таким чином, матеріали Державного архіву Одеської області дають змогу відтворити перебіг подій в житті грецької громади Одеси і зробити висновок про неоднозначність політичних дій російського уряду та його представників в Одесі до тамтешніх греків та біженців. Влада сприяла їхньому влаштуванню, та політичні обставини змушували керівництво краю посилити нагляд за ними та обмежити можливості виїзду з Одеси. Олександр I засудив повстання, але спираючись на визнане міжнародними угодами право Росії “покровительствовать” православному населенню Османської імперії, рішуче висловив протест щодо репресій Порти проти мирного населення.

Російський уряд всіляко намагався відвести підозри в організації повстання та допомозі повсталим. Тому допомога втілювалася у християнсько-філантропічні діяння і надавалася тим грекам, які приїжджали до Одеси з метою врятуватися від турецьких переслідувань. Греки-іммігранти з почуттів патріотизму прагнули зробити посильний внесок у справу національного визволення. Побоюючись звинувачень у підтримці революції, уряд обмежував їхні намагання допомогти повсталим.

У суспільно-політичному розумінні російський уряд та грецький національно-визвольний рух стояли по різні боки геополітичних інтересів епохи. Тому протягом 20-х рр. XIX ст. взаємодія між ними була досить складною, що пояснювалося міжнародним положенням обох країн в умовах Східної кризи, яку спричинила Грецька революція.

Джерела та література

1. *Ари Г.Л.* Греческая эмиграция в Россию в конце XVIII – начале XIX в. // Советская этнография. – 1969, №3. - С.85-95.
2. *Ари Г.Л.* Этеристское движение в России. (Освободительная борьба греческого народа в начале XIX в. и русско-греческие связи). – М.: Наука, 1970. - 372 с.
3. Внешняя политика России XIX и начала XX века. Документы Российского министерства иностранных дел. - Сер.2. – Т.IV (XII). – М.: Госполитиздат, 1980.
4. Восточный вопрос во внешней политике России. Конец XVIII – начало XX в. – М.: Наука, 1978. – 436 с.

Олена УВАРОВА. Висвітлення історії грецької громади Одеси ...

5. *Вяземская Е.К., Данченко С.И.* Русско-греческие отношения (последняя четверть XVIII – начало XIX в.) в трудах советских историков // Балканские исследования. – Вып.11. – 1989. – С.226-241.

6. Державний архів Одеської області (далі – ДАОО). – Ф.1. – Оп.221. – Спр.3. – Ч.2. (1821 р.).

6а. ДАОО. – Ф.1. – Оп.221. – Спр.4. – Ч.1. (1821 р.).

6б. ДАОО. – Ф.1. – Оп.221. – Спр.4. – Ч.4. (1821 р.).

7. ДАОО. – Ф.1. – Оп.200. – Спр.71. – 186 арк.

8. ДАОО. – Ф.1. – Оп.200. Спр.72. – 506 арк.

9. ДАОО. – Ф.2. – Оп.1. – Спр.44-а (1821 р.).

10. ДАОО. – Ф.4. – Оп.6-а. – Спр.504. – 158 арк.

11. ДАОО. – Ф.268. – Оп.1. – Спр.14.

12. ДАОО. – Ф.268. – Оп.214. – Спр.14.

13. *Достян И. С.* Россия и Балканский вопрос. Из истории русско-балканских политических связей в первой трети XIX в. – М.: Наука, 1972. – 368 с.

14. *Папулидис К.* Просветительская и культурная деятельность греков Одессы в XIX и XX вв. // Балканские исследования. – 1989. – Вып.11. – С.190-199.

15. *Пятигорский Г.М.* Восточный кризис 20-х годов XIX в. и греческая эмиграция Одессы // Советское славяноведение. – 1985. – №1. – С.50-63.

16. *Пятигорский Г.М.* Греческие переселенцы в Одессе в конце XVIII – первой трети XIX вв. // Из истории языка и культуры стран Центральной и Юго-Восточной Европы. – М.: Наука, 1985. – С.33-60.

17. *Фадеев А.В.* Россия и Восточный кризис 20-х годов XIX века. – М.: Изд-во АН СССР, 1958. – 396 с.

18. Центральний державний історичний архів України у м. Києві. – Ф.169. – Оп.3. ст.2. §8. – Спр.3.

Олена Уварова (*Одеса, Україна*) **Висвітлення історії грецької громади Одеси на тлі Східної кризи 1820-х рр. в документах Державного архіву Одеської області**

На базі матеріалів Державного архіву Одеської області простежено глибокий взаємозв'язок між становищем грецької громади Одеси і зовнішньополітичною діяльністю Росії в період Східної кризи 1820-х рр. Проаналовано механізми проведення на місцевому рівні російської урядової “політики покровительства” балканським переселенцям, довівши її залежність від міжнародних обставин.

Ключові слова: грецька громада Одеси, Східна криза, православне населення Османської імперії, біженці

Елена Уварова (*Одесса, Украина*) **Освещение истории греческой общины Одессы на фоне Восточного кризиса 1820-х гг. в документах Государственного архива Одесской области**

На основе материалов Государственного архива Одесской области прослежена глубокая взаимосвязь между положением греческой общины Одессы и внешнеполитической деятельностью России в период Восточного кризиса 1820-х гг. Проанализированы механизмы проведения на местном уровне российской правительственной “политики покровительства” балканским переселенцам, обоснована ее зависимость от международных обстоятельств.

Ключевые слова: греческая община Одессы, Восточный кризис, православное население Османской империи, беженцы

Olena Uvarova (Odesa, Ukraine) **History of Greek community of Odesa in the period of 1820th Eastern crisis in Odesa region State Archive**

The use of a regional approach and synchronistic method of historical research on the base of Odesa region State Archive materials makes it possible to trace the deep interrelation between the position of the Greek community of Odesa and the Russia's foreign policy activity in the period of 1820th Eastern crisis, to analyze conducting at the local level of the Russian governmental “patronage policy” to Balkan migrants, proving its dependence on international circumstances.

Key words: Greek community of Odesa, Eastern crisis, orthodox population of the Ottoman empire, refugees